

ДІАЛОГ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА МІЖ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Гордєєв В.В.,

*доктор юридичних наук, доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Гордєєв В.В. Діалог прецедентного права між Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини.

«Конституційний інструмент європейського громадського порядку»: саме цими тепер відомими термінами Європейський суд з прав людини (далі – Суд) кваліфікував у 1995 році Конвенцію про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція), у рішенні, винесеному у Великій палаті. Чи маємо ми зробити з цього висновок, що Конвенція буде прирівняна до Конституції, а Суд – до конституційного суду? Судді як гаранті дотримання прав і свобод, конституційні суди та Європейський суд з прав людини впливають один на одного своєю судовою практикою, іноді, здається, використовують еквівалентні стандарти посилання. Однак конституційні суди постійно використовують прецедентне право Суду, але не згадує про це. Таким чином, формується значне зближення прецедентного права, що може призвести до подвійного читання: чи повинні ми бути в захваті від такої взаємодоповнюваності засобів контролю? Або вважати, навпаки, що ці відносини базуються насамперед на конкурентному праві? Діалог прецедентного права відповідає всім випадкам, коли за відсутності інституціоналізованої процедури суд вирішує більш чи менш вільно використовувати положення з такого-то рішення, винесеного іншим. Серед юридичних діалогів, безумовно, найтіснішим є діалог конституційного суду з Європейським судом з прав людини.

Діалог між судами передбачає впровадження інституційних процедур співпраці. Хоча договірна система не передбачала жодної інституційної процедури співпраці, розширення юрисдикції Суду щодо надання консультативних висновків спрямоване на зміцнення взаємодії між Судом і національними судами з метою консолідації імплементації конвенції відповідно до принципу субсидіарності.

Конституційні суди займають дуже обмежене місце в прецедентному праві ЄСПЛ та навпаки. Те, що називається «діалог суддів», має свої переваги і, зокрема, дозволяє уникнути непорозумінь.

Ключові слова: компетенція суду, Європейський суд з прав людини, конституційні суди, судові рішення, судовий прецедент

Gordeev V.V. Precedent law dialogue between Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights.

«Constitutional instrument of the European public order»: it is these now-known terms that the European Court of Human Rights (hereinafter - the Court) qualified in 1995 the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter - the Convention), in a decision issued by the Grand Chamber. Should we conclude from this that the Convention will be equated with the Constitution, and the Court with the constitutional court? Judges as guarantors of rights and freedoms, constitutional courts and the European Court of Human Rights influence each other, may pronounce on identical or similar issues – especially after the entry into force of the priority question of constitutionality – and sometimes seem to use equivalent standards of reference. However, constitutional courts constantly use the Court's case law, but never mention it. In addition, the European Court no longer hesitates within its control to appropriate the decisions of the constitutional courts. Thus, a significant convergence of case law is emerging, which can lead to a double reading: should we be delighted by such complementarity of controls? Or consider, on the contrary, that these relations are based primarily on competition law? The dialogue of case law corresponds to all cases when, in the absence of an institutionalized procedure, the court decides to more or less freely use provisions from such and such a decision made by others. Among legal dialogues, the dialogue between domestic constitutional judges and the European Court of Human Rights is certainly the densest and most fruitful.

Dialogue between courts involves the implementation of institutional cooperation procedures. Although the treaty system did not provide for any institutional procedure for cooperation, the extension of the Court's jurisdiction to issue advisory opinions is aimed at strengthening the interaction between the Court and national courts in order to consolidate the implementation of the convention in accordance with the principle of subsidiarity.

Constitutional courts occupy a very limited place in ECtHR case law and vice versa. The so-called «dialogue of judges» has its advantages and, in particular, allows to avoid misunderstandings.

Key words: court competence, European Court of Human Rights, constitutional courts, court decisions, court precedent

Постановка проблеми. Право на доступ до конституційного суду є окремим аспектом «права на суд». Конституційні процедури мають свої особливості, які враховують специфіку норми, яка підлягає застосуванню, а також важливість рішення, яке має бути винесено, для чинної правової системи. Вони також призначені для того, щоб дозволити одному органу приймати рішення щодо великої кількості справ, що стосуються широкого спектру питань.

Ступінь дослідження. В науці конституційного права це питання досліджувалось в працях Д. Белова, Ю. Бисаги, П. Синицин, Т. Слінько, О. Щербанюк та інші.

Метою дослідження є аналіз застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини у діяльності Конституційного Суду України.

Вклад основного матеріалу. Після прийняття Брайтонської декларації 2012 року держави-учасниці Конвенції прийняли протокол про внесення змін (Протокол № 15), який передбачає додавання в кінці преамбули Конвенції декламації, яка пояснює: «Підтверджуючи, що перш за все Високі Договірні Сторони, відповідно до принципу субсидіарності, несуть відповідальність за гарантування поваги до прав і свобод, визначених цією Конвенцією та протоколами до неї, і що, роблячи це, вони користуються певною перевагою оцінки під наглядом Європейського суду з прав людини, встановленого цією Конвенцією».

До ратифікації цього протоколу Копенгагенська декларація 2018 року висунула поняття «спільної відповідальності» для опису зв'язків між Європейським судом і державами-учасницями, зокрема, національними судами. Це поняття має на меті досягнення «адекватного балансу» між національним і європейським рівнями системи договорів і «посилений захист прав» шляхом ефективних засобів правового захисту, доступних на національному рівні. Як зазначено в пункті 33 цієї заяви: «Щоб система спільної відповідальності була ефективною, потрібна хороша взаємодія між національним та європейським рівнями. Це передбачає, поважаючи незалежність Суду та обов'язковий характер його рішень, конструктивний і безперервний діалог між державами-учасницями та Судом щодо їхніх відповідних ролей у впровадженні та розвитку системи Конвенції».

Еволюцію відносин між національними конституційними судами та Європейським судом можна значною мірою пояснити посиленням принципу субсидіарності та розвитком доктрини національної свободи розсуду в прецедентному праві Суду. Це також свідчить про постійну та поступову інституціоналізацію діалогу між першими та другими. До діалогу між прецедентним правом, який протягом тривалого часу був єдиним способом обміну, за відсутності будь-якої інституціоналізованої процедури судової співпраці, фактично додався діалог між судьями тоді, коли Протокол № 16 набрав чинності, діалог між судами.

Концентруючись на захисті прав людини конституційні суди та ЄСПЛ здійснюють свою працю в одній сфері. І все ж відмінностей між цими двома типами юрисдикції не бракує. Установа? В одному випадку національна, в іншому – міжнародна. Рамка? З одного боку – держава, з іншого – міжнародна організація – Рада Європи. Тексти? Національна конституція або основний закон в одному випадку, міжнародний договір в іншому. Контроль? З одного боку конституційність, з іншого – умовність. Потужність? Що стосується скасування неконституційного закону в одній справі, що винесення рішень по суті декларативного характеру в іншій.

Під принципами застосування рішень ЄСПЛ Конституційним Судом України запропоновано розуміти основні засади та імперативні, стійкі ідеї, якими послуговуються судді Конституційного Суду України при застосуванні рішень ЄСПЛ у процесі здійснення інтерпретаційної діяльності КСУ. До загальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності належать: верховенство права, правова визначеність як його елемент, верховенство конституції, динамічність інтерпретації, справедливість, пряма дія прав та свобод і принцип зв'язаності правом (принцип самообме-

ження Конституційного Суду України). До спеціальних принципів застосування рішень ЄСПЛ КСУ у інтерпретаційній діяльності слід віднести принцип дружнього ставлення до міжнародного права, принцип субсидіарності застосування рішень ЄСПЛ, «належності» застосування КСУ рішень ЄСПЛ у своїй інтерпретаційній діяльності та принцип «автономності» інтерпретації із застосуванням рішень ЄСПЛ, принцип діалогу суддів [4].

У своїх рішеннях Конституційний Суд активно використовує практику ЄСПЛ. Так, у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Суд зазначив: «Європейська Комісія „За демократію через право“ (Венеційська Комісія) здійснила експертну оцінку Закону на відповідність застосованим міжнародним інструментам, зокрема Рамковій конвенції, Європейській мовній хартії, статтям 26, 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) та Протоколу № 12 до Конвенції, покликаючись, зокрема, на практику тлумачення статті 14 Конвенції Європейським судом із прав людини. Відповідно до цієї практики «дискримінація означає неоднакове ставлення, без об'єктивного та обґрунтованого виправдання, до осіб, що перебувають у однакових ситуаціях. «Брак об'єктивного та обґрунтованого виправдання» означає, що така відмінність у ставленні не переслідує «легітимної мети» або бракує «обґрунтованих відносин домірності між застосованими засобами та метою, що її жадано досягти». У цьому аспекті Європейський суд із прав людини наголосив, що за статтею 14 Конвенції державам належить простір обдумування (*margin of appreciation*), утім «обсяг, що його має Держава-учасниця, є різноманітним відповідно до обставин, теми питання та суті справи» [рішення у справі «Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina» від 22 грудня 2009 року (заяви № 27996/06 та № 34836/06), §42]. Водночас Венеційська Комісія зауважила, що вона ухиляється від висновків у цій площині стосовно того, чи відповідає Закон приписам Конституції України, з огляду на те, що це належить до компетенції Конституційного Суду України [Висновок щодо Закону про забезпечення функціонування української мови як державної від 9 грудня 2019 року, Документ CDL-AD(2019)032, § 26) (далі – Висновок)]. У Висновку Венеційська Комісія висловила критично з приводу наявного в Законі диференційованого підходу до застосування мов корінних народів, мов національних меншин, що належать до офіційних мов Європейського Союзу, та мов національних меншин, що не є офіційними мовами Європейського Союзу. У цьому контексті Венеційська Комісія зауважила, що «аби його не сприймати за дискримінаційне, будь-яке диференційоване ставлення до національних меншин має бути належним чином виправдане» (§41 Висновку)» [3].

Діалог між судами передбачає впровадження інституційних процедур співпраці. Хоча договірна система не передбачала жодної інституційної процедури співпраці, розширення юрисдикції Суду щодо надання консультативних висновків спрямоване на зміцнення взаємодії між Судом і національними судами з метою консолідації імплементації конвенції відповідно до принципу субсидіарності.

Факт залишається фактом, що субсидіарність домінує – або повинна домінувати – у відносинах між Конституціями та Конвенцією та у відносинах між конституційними судами та Європейським судом. Основні норми Конвенції не замінюють аналогічних норм національного права, навіть конституційного; при необхідності заповнюють прогалини або виправляють недоліки. Що стосується механізму контролю, встановленого Конвенцією, він також не замінює національні системи, оскільки попереднє вичерпання національних засобів правового захисту є необхідним для того, щоб заява в Страсбурзі могла перетнути поріг прийнятності. Ось чому Суд забезпечує належне використання прямого конституційного засобу правового захисту, якщо він існує[2].

Прямі суперечності між Конвенцією та Конституцією дуже рідкісні. Звідси особлива важливість справи *Open Door і Dublin Well Woman v. Ірландія*[1], оскільки Суд надав перевагу договірному праву над конституційним. Верховний суд заборонив двом некомерційним компаніям, які, серед іншого, консультують вагітних жінок в Ірландії, та їхнім агентам допомагати вагітним жінкам виїжджати за кордон для проведення абортів, розповідати їм про клініки, заохочувати їх подорожувати тощо; вона базувалася на праві на життя ненароджених дітей, гарантованому пунктом 3 статті 40 §3 Конституції. Суд зазначив, що його вразив абсолютний характер заборони, яка виявилася непропорційною та суперечить статті 10 Конвенції. Він бере до уваги кілька елементів: нейтральність порад щодо доступних рішень; наявність інших джерел інформації про можливості абортів за кордоном; ризик для здоров'я для жінок, які намагалися на пізніх термінах домогтися переривання вагітності.

У справі Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти. Туреччина, Суд дотримується протилежної точки зору Конституційного Суду, який, звернувшись до Генерального прокурора в Касаційному суді, розпустив політичну партію навіть до того, як остання могла розпочати свою діяльність. Він не може погодитися з тим, що аргумент, заснований на назві партії, сам по собі може призвести до розпуску, і що політична формація повинна бути стурбована одним фактом бажання публічно обговорювати долю частини населення держави. Таким чином, він доходить висновку, що мало місце порушення статті 11 Конвенції. З іншого боку, у *Refah Partisi* (Партія процвітання) та інші v. Туреччина, Суд значною мірою схвалив мотиви, наведені Конституційним Судом, які спиралися на дії та виступи членів і лідерів партії[1].

Висновки. Конституційні суди займають дуже обмежене місце в прецедентному праві ЄСПЛ та навпаки. Те, що називається «діалог суддів», має свої переваги і, зокрема, дозволяє уникнути непорозумінь. Крім виборів до Суду колишніх конституційних суддів, він по суті складається з робочих зустрічей між юрисдикціями та ретельного вивчення європейського прецедентного права національними суддями та національного прецедентного права європейськими суддями. Згідно з Лісабонським договором і Протоколом № 14, приєднання Європейського Союзу до Конвенції має призвести до форми інтеграції права Союзу в європейську систему захисту прав людини. Прецедентне право Страсбурга зіштовхуватиметься з прецедентним правом конституційних судів щоразу, коли конституційні права та договірні права збігаються, і те саме питання розглядається послідовно на національному та європейському рівнях. Таким чином, існує ризик розбіжностей або навіть конфліктів тлумачень. Контроль конвенційності конституційної юриспруденції підкоряється певним принципам, до того ж дуже загальним, оскільки вони також застосовуються до інших юрисдикцій.

Список використаних джерел:

1. J.-F. Flauss, «Les cours constitutionnelles et la règle du délai raisonnable: le contrôle de la Cour européenne», in *Renouveau du droit constitutionnel, Mélanges en l'honneur de Louis Favoreu*, Dalloz, 2007, p. 1263.
2. L. Favoreu, «Les Cours de Luxembourg et de Strasbourg ne sont pas des cours constitutionnelles», in *Au carrefour des droits. Mélanges en l'honneur de Louis Dubouis*, Dalloz, 2002, p. 35.
3. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №1-р/2021 від 14.07.2021 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf.
4. Синицин П. М. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.